

MAQUIAVEL: QÜESTIONS PRÈVIES A UNA LECTURA DEL "PRÍNCEP"

Ramon ALCOBERRO

Hi ha obres que es poden explicar en cinc minuts, en cinc hores, en cinc anys o en mig segle, perquè en una primera lectura sembla que resulten extremadament fàcils, però quan hom s'hi introdueix apareixen un munt de problemes que eren impensats i que tenen un seguit de greus conseqüències teòriques i fins i tot d'índole pràctica. Maquiavel, com Marx per cert, pertany a aquest ordre d'autors aparentment senzills però realment molt complexos, carregats de sobreentesos i d'implícits. Convé saber que "El Príncep" de Maquiavel és una obra tan enigmàtica pel que fa als seu procés de redacció i a la seva intenció que, per no saber, ni tan sols no coneixem ni el seu títol autèntic. G. Inglese, un dels màxims especialistes en el tema, va titular DE PRINCIPATIBUS la seva edició crítica (1994) i EL PRÍNCEP l'edició de butxaca (1995). De fet, el text es publicà per primer cop a Roma l'any 1532, cinc anys després de la mort de l'autor (edició Blado) i a Florència (edició Bernardo di Giunta) però hi ha una extensa col·lecció de manuscrits, que els erudits numeren de A fins W, seguint l'abecedari, que sovint no coincideixen.

Molt en resum, sembla que els savis estan d'acord a considerar que alguns capítols del PRÍNCEP, entre els quals un de tan bàsic com el 15, sobre la "Verità effettuale", havien estat escrits a part i foren introduïts en l'ordre del discurs seguint les normes retòriques de la vella oratòria llatina. Però una lectura del text que no vulgui caure en l'anacronisme històric, hauria de tenir també en compte que Maquiavel no pretenia ser un continuador estricte de la retòrica clàssica. Això no representa només un problema estilístic, sinó que afecta al sentit mateix de la proposta maquiavèlica. En altres paraules: ell no vol escriure un llibre com els de la tradició medieval o clàssica de consells als prínceps, sinó que –a partir d'un model literari ja consolidat– es pretén subvertir el gènere literari, però també la praxi política, des del seu propi interior.

El propòsit de trencar amb la retòrica –i amb la didàctica– clàssica es copsa molt bé en una primera lectura si, senzillament, ens adonem del paper que compleixen per a l'argumentació del llibre els exemples que es presenten sovint, gairebé a cada plana del PRÍNCEP: en la retòrica clàssica, l'exemple, l'anècdota històrica, el record d'un fet d'armes etc., servia per a reforçar l'argument; en canvi en l'obra de Maquiavel aquests elements estilístics no fan una funció simplement il·lustrativa del raonament. Ben al contrari, ell pensa "des dels" exemples que presenta. Cal recordar sempre que Maquiavel no escriu un tractat de retòrica, sinó una obra de combat: té una voluntat de convèncer i usa els instruments retòrics a tal fi. És fàcil copsar que, a diferència de l'ús retòric del seu temps, sovint en Maquiavel els exemples no fan referència a coses que cal fer sinó –ben al contrari– al que cal evitar: més que exemples generalment ens proposa contraexemples.

Per això és difícil trobar "regles" polítiques en Maquiavel (ell preferia dir-ne "sentències"). No hi ha res més enganyador que traduir "virtù" (és a dir la capacitat política) com a "virtut", mot que al nostre temps té un sentit moral i que en canvi per a ell designa una mena de força interior, quasi salvatge. En un primer moment, la "virtut" maquiavèlica és la "vigilància" perquè pertany al coratge, a l'habilitat o la intel·ligència. Però, més estrictament, la "virtù" cal entendre-la en un sentit prou

divers: vindria a significar el que les àvies deien quan parlaven de la "virtut" de les plantes –o de les aigües medicinals– per tal de curar una malaltia. El Príncep virtuós, com un metge, més aviat ha de formular un diagnòstic i determinar quina medicina cal emprar-lo cada cop de manera particularitzada.

En el curs canviant de les coses que revelen la "qualita de' tempi" podem trobar situacions de tota mena, que ell designa amb un vocabulari extremadament curós i carregat de saviesa pagesa. Hi ha "bonaccia" o "tempesta", hi ha "tempi quieti" –o "pacifici"– com hi ha tempi aversi i "tempo atto" (temps apte per als propòsits), favorable per a l'acció de la Fortuna que, com ens diu al cap. 25, "és dona" i per tant estima els joves i els audaços.

Una altra qüestió és bàsica per a copsar el sentit del maquiavelisme és l'omnipresència de la guerra, que juga un paper central al rerafons de la reflexió teòrica. Per a Maquiavel, l'estat normal de la societat és la guerra i no la pau. Aquesta dada, resulta ben fàcil de comprendre si s'observa que viu en un període extremadament agitat, i que des de 1494 Itàlia és envaïda per francesos, aragonesos, alemanys i suïssos. Entendre Maquiavel significa no oblidar la famosa frase que al cap. 26 del PRÍNCEP pren de Tit Livi: "Perquè la guerra és justa per als qui és necessària i santes són les armes on no hi ha cap esperança si no és en elles". Guerra i patriotisme són per a Maquiavel estrictament sinònims. Quan això s'oblida resulta inevitable el tòpic discurset professoral sobre despotisme i maquiavelisme que ignora el paper de Maquiavel com a fundador de la virtut republicana.

Finalment, en una introducció a la lectura convindria no passar per alt el fet que EL PRÍNCEP està escrit per superposició i combinació del que Fournel i Zancarini anomenen "illots autònoms", conjunts significatius que tenen valor propi en ells mateixos i que es podrien llegir fins i tot per separat. L'estructura per capítols que aquests autors proposen és la següent:

Cap 1-11: Examen dels diversos tipus de principats

Cap 12-14: Argumentació en favor de l'exèrcit propi i de l'art militar que necessita un príncep

Cap. 15-23: Anàlisi de les qualitats que ha de menester un príncep per tal d'aconseguir una reputació favorable, i per assolir i mantenir-se al cap de l'Estat

Cap 24: Capítol frontissa; diagnòstic de la situació italiana a partir de l'anàlisi anterior

Cap 25: Anàlisi del paper de la fortuna i del que pot la "virtù"

Cap 26: Crida a l'alliberament d'Itàlia [exhortatio]

Caldria, encara, fer alguna referència al context del pensament renaixentista italià de l'època perquè, sense anar més lluny, Maquiavel s'enfronta també al PRÍNCEP, com és fàcil veure al cap. 25, amb el pensament transcendentalista (Pico, per exemple) i amb el fatalisme, sovint adornat a l'època de neoplatonisme i d'aristotelisme. Si alguna cosa detestava, per cert, Maquiavel, era el "terme mitjà" aristotèlic. Però abans d'encetar la lectura, ja n'hi ha prou amb el que portem dit...